

geven. Het gaat dan om seksuologische basisvaardigheden als de stop-start methode (het leren beheersen van het te snel optredende orgasme), bekkenbodembodem oefeningen (spierbeheersing) en de *sensate focus* (partners systematisch leren op een andere manier met elkaar te vrijen). Wanneer er sprake is van gemotiveerde cliënten en niet al te complexe problematiek kan men met deze oefeningen in korte tijd veel bereiken. Hulpverleners die van zichzelf weten dat ze zich rond het thema seks niet echt op hun gemak voelen, kunnen aan dit boek veel hebben.

Vaak is seksuele problematiek echter niet zo contextloos als de problemen in het boek. Schaamte en angst, verwevenheid met vroegere ervaringen of met een ingewikkelde relatie, maken dat de diagnostiek dan veel meer moet zijn dan het vaststellen van een praecox of een pijnlijke gemeenschap. Het aanbieden van praktische oefeningen heeft dan niet zoveel zin wanneer er niet eerst een vorm van consensus wordt bereikt over de dynamiek en persoonlijke betekenis van seks en van de seksuele klacht. Dat vergt een bredere blik dan het klachtgerichte perspectief in het boek. Ook had scherper aangegeven kunnen worden wanneer en op welke gronden de aspirant-seksuoloog moet doorverwijzen.

Ondanks deze beperkingen is 'Sex-counseling' een nuttige en heldere minicursus seksuologie die op menig boekenplankje thuishoort.

Gertjan van Zessen
(psycholoog, hoofd programma klinische epidemiologie, Trimbos-instituut, Utrecht)

Rubin, L.B. *Het onverwoestbare kind. Verhalen over overwinningen op het verleden.*

Amsterdam, Ambo, 1997, 193 pag.
f 37,90.

Lillian Rubin, Amerikaans sociologe en psychotherapeute, werd internationaal bekend met haar' onderzoeken over de pijn en moeite waarmee arbeidersgezinnen leven (1976) en waarom macht in relaties tussen vrouwen en mannen zo vaak op gespannen voet staat met intimiteit (1983). Haar nieuwste boek gaat over de langetermijngevolgen van mishandeling en is naar mijn smaak al te krijgshaftig vertaald met de titel 'Het onverwoestbare kind. Verhalen over overwinningen op het verleden'. Rubin wil de overlevingskracht en competentie van als kind mishandelde mensen laten zien. Ze wil daarmee psychologische theorieën weerleggen, die beklemtonen dat trauma's in de vroege jeugd altijd tot onherstelbare beschadiging leiden en dat geweld onherroepelijk op de volgende generatie wordt overgedragen.

Het boek dat met benijdenswaardige souplesse is geschreven, is fascinerende en verontrustende kost. Ik onderzoek zelf levensverhalen op de betekenis die volwassenen verlenen aan hun jeugdervaringen met mishandeling. Ik was dus extra gemotiveerd Rubins gedachtengoed grondig te bestuderen en na te denken over mijn eigen onderzoek en de presentatie van het complexe materiaal. Al lezende kwam ik tot de ontdekking dat Rubins boek aantrekkelijk is, maar dat het me op bepaalde punten ook afstoot. In deze boekbespreking probeer ik mijn 'geworstel met het boek' ofwel mijn ambi-

N V
V
V
D
S

At

T
E
C
V

valentie duidelijk te maken. Ik spits mijn recensie toe op een paar inhoudelijke hoofdlijnen, de gebruikte methodologie en de context van het boek.

Het persoonlijke is in Rubins werk dikwijls een belangrijke bron voor inspiratie en strijdbaarheid. Zo ook in dit boek. In de inleiding vertelt ze dat haar vader stierf toen ze drie was en dat ze daarna met haar moeder en broer onder armzalige omstandigheden woonde op een eenkamerflat. Moeder, een analfabete Poolse immigrante, was soms psychotisch en mishandelde de kinderen. Lillian probeerde zich zoveel mogelijk af te sluiten en blonk uit op school. Vlak voordat ze aan dit boek begon pleegde haar broer suïcide. Terugblikkend stelt ze vast dat het verschil tussen hen tweeën al in hun kinderjaren bestond. Lillian was optimistisch en koppig, haar broer pessimistisch en meegaand. Zij verzette zich halsstarrig tegen haar moeder en leefde vanaf haar zevende in een psychische marge van hun gezin, terwijl haar broer de mishandeling lijdzaam onderging en geen verweer leek te hebben.

Een gevaar vind ik dat deze persoonlijke ervaringen, gepresenteerd als een dichotomie, in retrospectief gemakkelijk maatgevend kunnen worden. Rubin geeft duidelijk de voorkeur aan persoonseigenschappen zoals vastberadenheid en onverzettelikheden, terwijl meegaandheid een negatieve betekenis krijgt. Gemakshalve 'vergeet' Rubin dat in een andere context een mishandeld kind koppigheid mogelijk met het leven kan bezuren en dat 'meegaandheid' een overlevingsstrategie bij uitstek kan zijn.

Na deze prelude heeft Rubin de toon gezet voor de opmerkelijke levensverhalen van vier vrouwen en vier mannen

(vijf van hen zijn blank). Het merendeel van de respondenten, in leeftijd variërend van 33 tot 50 jaar, is van jongs af aan ernstig fysiek mishandeld en verwaarloosd door hun moeder. Tegelijkertijd blijken allerlei andere problemen schering en inslag, zoals het kind permanent het gevoel geven ongewenst te zijn, psychiatrische problemen en alcoholverslaving van de ouders, problemen met migratie, en grote armoede. Zo werd Karina vlak na de oorlog door haar alcoholverslaafde moeder verkocht en door haar pleegmoeder dagelijks afgeranseld. Petars moeder, gediagnosticeerd als schizofreen, schold voortdurend, liet hem als vijfjarige zonder enige voorbereiding zijn dode vader zien en weigerde een eenvoudige medische ingreep voor een geboortefwijking aan zijn gezicht. De vaders van vijf respondenten gingen al op jonge leeftijd dood. Opmerkelijk is verder dat geen enkele man, maar wel de vier vrouwen, seksueel misbruikt werden door een (stief)vader, een vriend van moeder en een broer. Twee vrouwen zijn later in hun huwelijk mishandeld door hun toenmalige partner.

Al van meet af aan maakt Rubin duidelijk dat ze met een bijzondere groep volwassenen heeft gesproken die een uitzonderlijke kracht van (over-)leven aan de dag heeft gelegd. Samengevat komt het erop neer dat ze naast hun veerkracht bij rampspoed vooral taai zijn en een grote dosis doorzettingsvermogen laten zien. Ze hebben de moed nooit echt opgegeven en lijken op de een of andere manier telkens weer (als een phoenix) uit de as te verrijzen. Wat hen als groep kenmerkt is dat ze niet bij de pakken neerzitten, maar juist vastberaden en creatief blijven en in staat zijn om alternatieve hulpbronnen

aan te boren. Ze zijn leergierig en beschikken over een bovengemiddelde sociale en cognitieve intelligentie. School blijkt dikwijls een redding en een toegangspoort naar de universiteit, een loopbaan en betere levensomstandigheden. Naast deze hoge intelligentie hebben de respondenten nog een aantal andere karakteristieken gemeen. De respondenten vallen op door hun aantrekkingskracht en charme en daarom nodigen ze anderen uit om contact te maken. Hun dankbaarheid maakt het belonend zich voor hen in te zetten. Veel geïnterviewden uit Rubins boek vinden mentoren in docenten of burens, ontwikkelen een intieme band met grootouders, schoonfamilie of hebben tijdenlang een stimulerende partner of een vriendschap die voor hen een keerpunt betekent. Ze hebben volgens Rubin een innerlijke en zichzelf versterkende radar ontwikkeld om mensen van buiten het gezin aan te trekken en te profiteren van wat anderen te bieden hebben.

Rubin noemt dit verschijnsel adopteerbaarheid. Ik vind deze term ongelukkig omdat hij suggereert dat kinderen er zelf voor kunnen kiezen om 'adopteerbaar' te zijn. Het verdoezelt de grote machtsongelijkheid tussen ouders (volwassenen) en kinderen. In situaties van mishandeling hebben kinderen slechts beperkte speelruimte om invloed uit te oefenen en van de nood een deugd te maken. Uit een recent onderzoek bleek dat ongeveer de helft van een groep van vijftien mannen die als kind seksueel misbruikt werd door deze negatieve gebeurtenissen meer in zichzelf gekeerd raakten en zich steeds vaker afzonderden. Tevens werd het vermogen van deze mannen om contact te maken ernstig verstoord. Ze hadden meestal het gevoel dat de pleger hen volledig in

de macht had (Dijkstra, 1996).

Een tweede gemis vind ik dat Rubin met het begrip adopteerbaarheid de indruk wekt iets nieuws te beschrijven, maar eigenlijk een oud fenomeen alleen een nieuwe naam geeft. Al veel langer is bekend dat sommige kinderen afkomstig uit problematische gezinnen in staat zijn het opgelopen tekort te compenseren door vertrouwelijke en affectieve contacten met anderen te leggen. Op deze wijze bezorgen ze zichzelf als het ware 'vervangende ouders' en scheppen ze voor zichzelf een 'holding environment'. Ook sluit het begrip adopteerbaarheid goed aan bij het begrip 'shaping the environment' dat Rutter (1989) ontwikkelde in zijn longitudinale studies naar kinderen die in moeilijke omstandigheden opgroeiden. Bij een deel van de toch succesvolle kinderen is sprake van een intense en positieve wisselwerking met de omgeving hetgeen bijdraagt aan hun voorspoedige ontwikkeling.

Een tweede intrigerend kenmerk dat Rubin uit de levensverhalen distilleert is dat de volwassenen als klein kind al het vermogen ontwikkelden om zich actief los te maken en (psychologisch) afstand te nemen van het gezin waarin ze opgroeiden. De positie van buitenbeentje, door Rubin 'marginaliteit' genoemd, verschaftte hen geestelijke vrijheid en onafhankelijkheid en verhinderde een sterke identificatie. De ellende in het gezin leek voor hen minder vernietigend, aangezien de respondenten zoveel mogelijk in een cocon leefden. Op deze wijze beschermden en stimuleerden ze hun eigen ontwikkeling en waarschijnlijk ook hun creativiteit. Zo zegt hoogleraar Petar terugblikkend op zijn godsdienstwaan-zinnige en schizofrene moeder en alcoholi-

sche stiefvader: 'Ik probeerde hen gewoon weg te denken. Als ik dat niet had gedaan was ik gek geworden'.

Rubin laat op heldere wijze zien dat de geïnterviewden in hun leven ook een tol betalen voor deze ontsnapping. Dat is een diepe eenzaamheid en het terugkerende gevoel er niet bij te horen. Marginaliteit is daarmee een zwaard dat aan twee kanten snijdt: het leidt tot sociaal isolement en vervreemding, maar het is tevens een bron van inspiratie en creativiteit en zet aan tot bijzondere prestaties. Sommige van de geïnterviewden wonnen prijzen en beurzen op de universiteit. Tegelijkertijd voelden ze zich daar niet thuis en vonden ze de opleiding elitair en snobistisch. Rubins respondenten hebben zich vooral begraven in boeken en studie, maar het kan ook om andere activiteiten en ambities gaan mits deze ver genoeg verwijderd zijn van de familie, zoals lidmaatschap van een (sport)vereniging, de ontwikkeling van een artistiek talent en het zich wenden tot religie. Dit buitenstaanderschap als gevolg van mishandeling is een interessant en herkenbaar gegeven en heeft belangrijke dwarsverbanden met andere vormen van uitsluiting gebaseerd op etniciteit, klasse en sekse.

De fascinerende manoeuvre van afstand nemen en leven in de marge, zo maakt Rubin duidelijk, vereist in ieder geval een bepaald niveau van cognitieve en sociale vaardigheden. Ik vind het een theoretisch manco dat Rubins beschrijvingen zo aan de oppervlakte blijven. Ik mis de behandeling van meer theoretisch geïnspireerde vragen zoals onder welke voorwaarden het proces van vroegtijdig afstand nemen en zich los maken precies tot stand komt en op welke wijze deze bevindin-

gen reeds verworven inzichten preciseren of wijzigen. Zo lijkt het relevant om na te gaan of dit vermogen om afstand te nemen zinvol af te bakenen is van parentificatie, waarbij het kind het beklemmende en permanente gevoel heeft dat het emotioneel en soms ook letterlijk voor de ouder moet zorgen. Parentificatie kan het risico op mishandeling en seksueel misbruik vergroten (Draijer, 1990), hetgeen conceptuele verheldering extra van belang maakt. Sluiten deze begrippen elkaar uit of kunnen ze ook als strijdige psychologische fenomenen naast elkaar bestaan? In de tweede plaats is er de vraag hoe het zich terugtrekken in een eigen wereld zich verhoudt tot de ontkoppeling die teweeg wordt gebracht door dissociatie.

De kracht van Rubins boek is dat ze een idee volgens een bepaald gezichtspunt consequent, met veel overtuigingskracht en voor een breed publiek uitwerkt. Wetenschappelijk gezien zijn er veel bedenkingen. Zo ontbreekt iedere bronvermelding, refereert Rubin nergens aanwijsbaar aan bestaande theorievorming en is de methodologie van de studie wel flinterdun. De levensverhalen zijn onbetwist met competente hand geschreven, maar een echte ontwikkeling lijkt te ontbreken. Wel geeft Rubin in elk levensverhaal therapeutisch aandoende interpretaties als schorre en door woede verstikte stemmen, betraande ogen en ogen waarin de angst herleeft. De levensverhalen krijgen al met al iets heldhaftigs, alsof het een bataljon soldaten betreft. Onder Rubins regie komt 'de keerzijde van het succes' slechts zijdelings en dan terloops aan de orde in relatieperiodes (vijf zijn meerdere malen getrouwd), hulpverleningservaringen en

problemen met de agressiehuishouding van de geïnterviewden. Over gezondheidsklachten, seksuele problemen en moeilijkheden met de opvoeding (van de eigen kinderen) wordt vrijwel niet gerept. Minder rooskleurige levensaspecten van de respondenten worden omgebogen naar dit positieve stramien. Onderbelicht blijven haar analyses van verhaallijnen waarin negatieve gevolgen zich doen gelden of sprake lijkt van overdracht in patronen van leed. Zo werd een zwarte vrouw, als baby geadopteerd en als zevenjarige teruggehaald en mishandeld door haar moeder, gedwongen om haar zoon af te staan aan haar criminele en gewelddadige (ex-)man.

Tot slot een paar gedachten over de retoriek en de politiek van het boek. De geïnterviewden, zo vermeldt Rubin in het eerste hoofdstuk, plaatsten hun slachtofferschap en de beperkingen van hun gezinsachtergrond nooit op de voorgrond, maar zouden juist hun aandacht en energie hebben gericht op het verbeteren van hun levensomstandigheden en het ontwikkelen en vergroten van hun mogelijkheden. Deze specifieke invalshoek is zeker belangrijk, ze opent nieuwe gezichtspunten en verschaft hoop. De nadruk op kracht werkt op het eerste gezicht vooral verfrissend. Bij nader inzien sluit Rubins boodschap goed aan bij een tijdgeest, waarin verhuuld, maar ook steeds vaker direct, wordt gepleit om distantie te nemen van het slachtofferschap. Aandacht voor leed wordt geassocieerd met een 'klaagcultuur', waarin slachtofferschap als excuus fungeert om verantwoordelijkheid uit de weg te gaan en problemen niet aan te pakken. Het is daarom dat de subtekst, het gebod op succes, me zorgen baart, aangezien het

kwetsbaarheid in een verborgen hoekje plaatst en flinkheid aanleunt tegen ontkenning en het wegmoffelen van het slachtofferschap. Een schrikbeeld is dan dat slachtoffers in de toekomst zo weerbaar moeten zijn dat ze direct survivors kunnen worden.

Sietske Dijkstra
(toegevoegd onderzoeker vakgroep
Vrouwenstudies Sociale Wetenschappen,
Universiteit Utrecht)

Literatuur

- Dijkstra, S. *Bij stukjes en beetjes. Mannen die als kind seksueel misbruikt zijn*. Utrecht, TransAct/Van Arkel, 1996.
- Draijer, N. *Seksuele traumatisering in de jeugd. Gevolgen op langere termijn van seksueel misbruik van meisjes door verwanten*. Amsterdam, SUA, 1990. Proefschrift.
- Rubin, L.B. *Met pijn en moeite. Over hoe arbeidersgezinnen leven*. Baarn, Ambo, 1976.
- Rubin, L.B. *Intieme vreemden*. Baarn, Ambo, 1983.
- Rutter, M. Pathways from childhood to adult life. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 30, 1989, 23-51.

Signalementen

Samenstelling: Rozemarijn Esselink

Behandelingsplan, dwangbehandeling en middelen en maatregelen in de Wet Bopz. Rijswijk, Staatstoezicht op de Volksgezondheid, 1997, 32 pag. Inlichtingen: tel. 070-3407911.

Brochure over de interne rechtspositie van patiënten. Volgens de Inspectie stagneert de implementatie van de BOPZ en zijn er in de praktijk nog enkele onduidelijkheden. Zo blijkt in de zorg voor verstandelijk gehandicapten en in de psychogeriatric het misver-